

DALIA DILYTĖ

Alberto Vijūko Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* gnomos

ANOTACIJA. Straipsnyje tyrinėjama Alberto Vijūko Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje* pavartotų gnomų formos ir turinio įvairovė, gnomų funkcija kūrinyje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Albertas Vijūkas Kojalavičius; *Lietuvos istorija*; gnomas.

1. TERMINŲ KLAUSIMAI

Lietuvos istorijos pasakojime žėri daugybė išbarstytų tvirtų, tarsi nekvestionuojamas ir amžinas tiesas skelbiančių teiginių, išsiskiriančių iš objektyvaus pasakojimo tėkmės autorinio komentavimo, aiškinimo, primygtinio teigimo siekiais. Kai kurie tyrėjai yra pastebėję jų buvimą¹, bet plačiau šis reiškinys niekada nebuvo nagrinėtas. Todėl atrodo aktualu ir reikalinga pabandyti šiek tiek jų aptarti.

Susijusių su kūrinio tekstu, bet, antra vertus, ganėtinai iš jo išsiskiriančių ir nepriklausomų autoriaus posakių vartosenos tradicija sena. Nuo pat viešo kalbėjimo ir literatūros pradžios Europos autoriai jų įterpdavo į savo tekstus. Antika žinojo du terminus jiems apibūdinti: gnomą² ir sentenciją.

¹ Vladas Žulys, „A. Vijūkas-Kojalavičius ir jo „Lietuvos istorija“, *Pergalė*, 1959, Nr. 11, p. 158; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 131; Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės literatūroje: Renesansas ir Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 200.

² Tikslus posakio pavadinimas būtų „gnomė“ (gr. ἡ γνώμη), bet kadangi lotyniškai jis vadinamas „gnoma“, tai, matyt, dėl to lietuviškoje medžiagoje dažniau vartojama forma „gnoma“.

Graikai gnomomis vadino ne tik mintis, nuomones, įvairius sprendimus, tarp jų ir teismo nuosprendžius, bet ir eiliuotus, viena ar keliomis eilutėmis išreikštus apibendrinančio pobūdžio posakius. Juos vartojo epų kūrėjai (pvz.: ὡς κακοεργίης εὐεργεσίη μέγ' ἀμείνων – Hom. *Od.* XXII. 374³; ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος – Hes. *Op.* 311⁴), jie tiko dramai (pvz.: κομπεῖν δ' ἔστ' ἀτελῆ σὺν ψεύδεσιν αἰσχροὺν ὄνειδος (Soph. *Phil.* 842⁵), o Fokilidas (VI a. pr. Kr.), savąsias tiesas sueiliauęs hegzametru, suformavo gnomos žanrą, kurio principais rėmėsi ir Teognidas (VI–V a. pr. Kr.). Vėliau gnomas pradėjo vartoti oratoriai, istorikai ir kiti prozinio kalbėjimo meistrai. Teorinį gnomos aptarimą randame Aristotelio *Retorikoje* (Arist. *Rhet.* II. 21, 1394a–1395b). Prieš tai filosofas kruopščiai išnagrinėja silogizmo ir entimemato⁶ santykį (Arist. *Rhet.* I, 13456a–1355b), pavyzdžio ir entimemato santykį (Arist. *Rhet.* I, 1356a–1358a), aptaria jausmų raišką ir kitokius retorikos dalykus, paskui vėl grįžta prie pavyzdžio ir entimemato santykio klausimų (Arist. *Rhet.* II. 1393b–1394a). Galop pateikia gnomos apibrėžimą: ἔστι δὴ γνῶμη ἀπόφανσις, οὐ μέντοι οὔτε περὶ τῶν καθ' ἕκαστον, οἷον ποιῶς τις Ἴφικράτης, ἀλλὰ καθόλου, οὔτε περὶ πάντων, οἷον ὅτι τὸ εὐθὺ τῶ καμπύλῳ ἐναντίον, ἀλλὰ περὶ ὅσων αἰ πράξεις εἰσὶ, καὶ ἅ αἰρετὰ ἢ φευκτὰ ἔστι πρὸς τὸ πράττειν (Arist. *Rhet.* II. 21. 1394a)⁷. Toliau Aristotelis nurodo, kad gnoma gali būti išplėstinė, bet gali ir nebūti. Ji pratęsiama tuomet, kai kalbama apie ginčijamą ar įrodymo reikalaujantį dalyką, o daugumos nuomonę atspindinčios (pvz., teiginys: „Geriausias dalykas žmogui – sveikata“) arba visiems aiškios (pvz.: „Meilė ne visam gyvenimui – ne meilė“) gnomos paprastai nėra pratęsimos. Gnomos populiarumą Aristotelis aiškina tuo, kad ji teikia klausytojams džiaugsmo, išgirdus, jog autorius apibendrina jų atskirą

³ „Juk šimteriopai verčiau daryti gera nei bloga.“ Vertė Antanas Dambrauskas (Homeras, *Odiseja*, Vilnius: Vaga, 1979).

⁴ „Darbas nėra nešlovė, nešlovė tiktai tinginystė.“ Vertė Jonas Dumčius (*Romėnų literatūros chrestomatija*, Vilnius: Mintis, 2008).

⁵ „Nebaigtu girtis žygiu meluojant didžiai nešlovinga.“ Vertė Antanas Dambrauskas (*Sofoklis, Tragedijos*, Vilnius: Vaga, 1984).

⁶ Gr. τὸ ἐνθύμημα, ατος. Kadangi graikiški ir lotyniški vardai bei terminai paprastai daromi iš genetyvo linksnio kamieno, tai šio niekatrosios giminės daiktavardžio forma turėtų būti „entimematas“.

⁷ „Gnoma yra teiginys ne apie atskirybę, ne apie tai, pavyzdžiui, koks yra tūlas Ifikratas, bet apie bendrybę; ne apie viską, ne apie tai, pavyzdžiui, kad tiesumas yra kreivumo priešybė, bet tik apie žmonių veikimą, būtent, ką rinktis ir ko vengti veikiant.“ Vertė straipsnio autorė.

įsitikinimą ar pavienę patirtį. Baigdamas nagrinėti gnomą filosofas nurodo gnomų pasirinkimą charakterizuojant autorių. Aristotelis užsimena ir apie gnomos santykį su silogizmu ir entimematu, entimematui skiria daug dėmesio tolesniame tekste (Arist. *Rhet.* II, 1396a–1402a), bet šios problemos šįkart mūsų nedomina. Šiam straipsniui svarbiau yra turėti aiškų gnomos apibrėžimą.

Romėnai žodžiui „ἡ γνώμη“ rado atitikmenį „sententia“: *sententiae vocantur, quas Graeci gnomas appellant: utrumque autem nomen ex eo acceperunt quod similes sunt consiliis aut decretis* (Quint. VIII. 5. 3)⁸. Ciceronas, išanalizavęs sentencijų vaidmenį viešosiose kalbose, padaro išvadą, kad jos suteikia tekstui orumo, kad turi daugybę stilistikos ir turinio galimybių, kad išreiškia tai pyktį, tai priekaištavimą, tai linksnumą, tai daugybę kitų emocijų. Garsusis oratorius savo mintis susumuoja sakiniu: *His fere luminibus inlustrant orationem sententiae* (Cic. *De or.* III. 53, [205])⁹. Sentencijas aptaręs Kvintilijanas pabrėžia jų vartojimo atvejų universalumą, bet, kaip ir Aristotelis, nurodo, jog jas vartoti tinka tik subrendusiems žmonėms (Quint. VIII. 5. 8). Jis perspėja, kad sentencijų negalima prikaišioti nesaikingai (Quint. VIII. 5. 26–34).

Naujaisiais laikais atsirado terminų painiavos. XVII a., iš lotyniško junginio „maxima propositio“ („aukščiausio laipsnio teiginys“) paėmus pirmąjį sandą, buvo padarytas apibrėžimas „maksima“. Jis paplito, pasirodžius François de La Rochefoucauld prozinių posakių knygai *Réflexions ou sentences et maximes morales*¹⁰. Nors į šį veikalą galima žiūrėti kaip į tam tikrą Fokilido sukurtą žanro tęsinį, jo autorius dabar paprastai pristatomas kaip naujo žanro pradininkas, netrukus sulaukęs daug sekėjų. Vėlai, tik XX amžiuje, apibendrinantys posakiai gavo aforizmo vardą. Tai iš graikiško veiksmažodžio „ἀφορίζω“ („atskirti, apibrėžti“) padarytas terminas. Žodžiu Ἀφορισμοί buvo pavadintas Antikos laikais kažkieno sudarytas ištraukų iš gydytojo Hipokrato veikalų rinkinys, kuriame medicinos mokslo reiškinių tezės, apibrėžimai ir teiginiai buvo sumišę su bendro pobūdžio mintimis. Manoma, kad terminui „aforizmas“ paplisti turėjo įtakos XIX a. išleistas, ligi tol tik rankraščiuose buvęs lotyniškai XIV a. parašytas gydytojo Henriko iš Mondvilio (Henricus de Amon-

⁸ „Sentencijomis vadinami tie posakiai, kuriuos graikai vadina gnomomis, mat abu vardus jie gavo dėl to, kad yra panašūs į nutarimus ar sprendimus.“ Vertė straipsnio autorė.

⁹ „Šiomis žvaigždėmis nušviečia kalbą sentencijos.“ Vertė straipsnio autorė.

¹⁰ François de La Rochefoucauld, *Réflexions ou sentences et maximes morales*, Paris: Chez Claude Barbin, 1665.

davilla) traktatas¹¹. Veikalas beveik tuo pat metu buvo išverstas į prancūzų kalbą¹². Nepaisant to, kad jame aforizmais vadinama iš Hipokrato, Galeno ir kitų šaltinių paimtos citatos ir apibrėžimai, terminas, praradęs mokslinės tezės reikšmę, XX a. pamažu išplito ir įsitvirtino.

Taigi dabar turime keturis terminus: gnoma, sentencija, maksima ir aforizmas. Visomis kalbomis yra įvairių jų tyrinėjimų, bet geriausiai padėtį atspindi enciklopedijos ir moksliniai žodynai, paprastai apibendrinantys bei susisteminantys pavienius tyrinėtojų teiginius ir teorijas. Juos šiame straipsnyje ir pasitelkėme terminų įvairovei pailustruoti. Deja, visi terminai turi daug bendrumo, pavieniui yra sunkiai aiškiai apibrėžiami, tad dažniausiai akcentuojamas jų sinonimiškumas¹³. Aišku tik tiek, jog nuo patarlių ir priežodžių tais terminais apibūdinami posakiai skiriasi tuo, kad priklauso ne folklorui, o rašytinei literatūrai. Aristotelio aptartosios išplėstinės formos šiais laikais ne itin toleruojamos, reikalaujama, kad apibendrinta mintis tokiuose posakiuose būtų reiškiamą lakoniškai. Toji mintis yra baigtinė, o posakio reikšmė abstrakti, paremta ne vaizdavimu, o požiūriu, teiginiu, mintimi, sprendimu. Ji kyla iš dorovinio ir estetinio momento sankirtos ir dažnai turi didaktikos atspalvį, bet dažnai atskleidžia ir paradoksalų daugiareikšmiškumą, santykinumą. Turinio prasme (tai irgi, kaip matėme, nurodyta Aristotelio) tokio posakio pagrindas yra visas žmogaus gyvenimas, visuminė rašytojo pasaulėžiūra, o ne paskiras pastebėjimas ar potyris. Kartais visi posakiai laikomi aforizmais¹⁴, kartais – sentencijomis¹⁵. Kartais pabrėžiama, kad aforizmas yra autorinis, subjektyvus teiginys¹⁶, o sentencijos, patarlės ar maksimos reiškia bendražmogišką, tarsi

¹¹ [Heinrich de Mondeville,] *Die Anatomie des Heinrich von Mondeville*, herausgegeben von Dr. J. L. Pagel, Berlin: G. Reimer, 1889.

¹² [Henri de Mondeville,] *Chirurgie de Maître Henri de Mondeville*, traduction français par E. Nicaise, Paris: Félix Alcan, editeur, 1893.

¹³ *Der Literatur-Brockhaus*, herausgegeben und bearbeitet von Werner Habicht, Wolf-Dieter Lange und der Brockhaus-Redaktion, Mannheim: F. A. Brockhaus, 1988, t. 3, p. 355; J. A. Cuddon, *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, London: Penguin, 1991, p. 857.

¹⁴ *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 9, 228, 350; *Литературный энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия, 1987, p. 43.

¹⁵ Regina Koženiauskienė, *Juridinė retorika*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 352.

¹⁶ *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 11; Chris Baldick, *Literary Terms*, Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 13.

visiems priklausančią išmintį ir keliauja iš lūpų į lūpas. Kartais autorystės reikalavimai keliami sentencijai¹⁷. Retsyškiais akcentuojamas sentencijų stilistikos ekspresyvumas¹⁸. Aiškesni būtų gal tik tie maksimos apibrėžimai, pagal kuriuos maksimos yra kategoriško imperatyvo paženklinėti posakiai¹⁹. Painiavos kelia ir tai, kad visi šie terminai taikomi ir savarankiškam žanrui, ir tekste vartojamam, tad turinčiam įvairių sąsajų ir santykių su likusiu kalbėjimu, posakiui apibūdinti. Esant tokiai terminų maišalynei, nėra kitos išeities, kaip pasirinkti vieną kurį ir jo laikytis. Kadangi terminai „maksima“ ir „aforizmas“ yra naujoviški, taigi kalbant apie XVII a. rašytoją skambėtų lyg ir anachroniškai, šiame straipsnyje vartojamas pirmasis, seniausias terminas „gnoma“. Tiesą sakant, logiškiau būtų lotyniškai rašiusiam autoriui taikyti sentencijos terminą, bet sentencijos samprata nuo Cicerono ir Kvintilijano laikų šiek tiek pakito, dabartinių žmonių sąmonėje sentencija yra apribota ypatingo trumpumo, lakoniškumo (*brevitas* idealo) reikalavimo²⁰. O Aristotelio apibrėžimas liko aiškus ir neiškraipytas.

2. LIETUVOS ISTORIJOS GNOMOS

Sakėme, kad gnomas Antikos laikais vartojo visų žanrų veikalų kūrėjai. Jų randame ir istorikų raštuose. Štai kelios Livijaus ir Tacito raštų gnomos: *Festinatío improvida est et caeca* (Liv. XXII. 39. 22); *Adeo ex parvis saepe magnarum momenta rerum pendent* (Liv. XXVII. 9. 1); *Intacta invidia media sunt: ad summa ferme tendit* (Liv. XLV. 35. 5); *Adeo maxima quaeque ambigua sunt, dum alii quoquo modo audita pro compertis habent, alii vera in contrarium vertunt, et gliscit utrumque posteritate* (Tac. Ann. III. 19. 2); *Ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis animus dilaceretur* (Tac. Ann. VI. 6. 2);

¹⁷ *Reallexicon der Deutschen Literatur-Wissenschaft*, herausgegeben von Jan-Dirk Müller, t. III, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2003, p. 424.

¹⁸ *Dictionary of World Literary Terms*, edited by Joseph T. Shipley, London: George Allen and Unwin LTD, 1970, p. 300.

¹⁹ J. P. Beaumarchais, Droniel Couty, Alain Rey, *Dictionnaire des littératures de langue française*, M-R, Paris: Bordas, 1987, p. 1562; Литературный энциклопедический словарь, p. 206.

²⁰ Regina Koženiauskienė, *Juridinė retorika*, p. 353; *Литературный энциклопедический словарь*, p. 375; *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, herausgegeben von Gert Ueding, t. 8, Tübingen: Max Neymer Verlag, 2007, p. 847.

Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae (Tac. Ann. XIII. 19. 1)²¹.

Panašaus pobūdžio yra ir *Lietuvos istorijos*²² gnomos. Šiame straipsnyje nenagrinėjamas autorystės klausimas, tačiau norėtusi pareikšti spėjimą, kad absoliuti dauguma gnomų yra sukurtos ar bent originaliai modifikuotos paties Kojalavičiaus, nes jos yra tos pačios stilistikos ir leksikos, kaip ir visas pasakojimas. Pirmoje kūrinio dalyje gnomos, kaip ir tiesioginė bei netiesioginė personažų kalbėsena ir kiti formos bei turinio „kitoniškumu“ pasižymintys teksto elementai, išskirtos kursyvu. Antroje dalyje, išleistoje kitų leidėjų, kursyvo pasakojimo tekste apskritai nėra. Gnomos *Lietuvos istorijoje* daugiausia sutelktos pirmoje kūrinio dalyje ir antros dalies pirmoje pusėje. Pradedant antros dalies penktąja knyga, jų gerokai rečiau. Šiame straipsnyje pateikiamos beveik visos autorės rastos gnomos, stengiantis trumpai apžvelgti tiek išorinius, tiek vidinius šio veikalo gnomų bruožus.

2. 1. Formos variantai

Kojalavičiaus sukurtų gnomų forma nėra vienoda. Dažniausiai pasitaiko tiesioginiu sakiniu pasakytų paprasto konstatavimo variantų. Juos būtų galima suskirstyti į dvi grupes. Vieni trumpai pasako apibendrintą, daugelio pripažįstamą tiesą. Pvz.: *Nam ut fama timorem, ita timor famam auget* (Ko. HL, I,

²¹ „Skuba – neįžvalgus ir aklas dalykas“; „Nuo smulkmenų dažnai priklauso labai svarbūs dalykai“; „Vidutinybės pavydas neliečia, jis taikosi į iškiluosius“; „Dideli įvykiai paprastai esti neaiškūs, mat vieni įvairiausiai keliais išgirstus dalykus laiko tikromis žiniomis, kiti teisybę paverčia melu, o palikuonys šventai tiki ir vienu, ir kitu“; „Kaip kūnus rykštės, taip žiaurumas, gašlumas, pikti sumanymai žaloja sielas“; „Niekas mirtingųjų gyvenime nėra taip nepastovu ir slidu, kaip šlovė, paremta ne savos galybės jėga“. Vertė straipsnio autorė.

²² Visos šiame straipsnyje pateikiamos citatos yra paimtos iš leidinių: [Albertus Wiiuk Koialowicz,] *Historiae Lituanae pars prior. De rebus Litanorum ante susceptam Christianam Religionem coniunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Auctore P. Alberto Wiiuk Koialowicz, Soc. Iesu S.T.H.D. Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650; [Idem,] *Historiae Lituanae a coniunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad UNIONEM eorum Dominiorum libri octo*, auctore Alberto Wiiuk Koialowicz, Societatis Iesu S. Theologiae doctore, Antverpiae: Apud Iacobum Meursium, Anno M.DC.LXIX.

p. 212)²³; *Nihil satis est omnia appetenti* (Ko. HL, II, p. 192)²⁴; *Nulla siquidem damna tenerius a libero sentiuntur quam libertatis* (Ko. HL, II, p. 198)²⁵; *Facilius nimirum obsistitur malo, ne vires sumat, quam validum iam viribus opprimi possit* (Ko. HL, II, p. 36)²⁶. Kitą grupę sudarytų išplėstinės gnomos, panašios į ką tik cituotą Tacito teiginį (Tac. Ann. III. 19. 2), atsirandančios, pasak Aristotelio, tuomet, kai autoriui reikia plačiau paaiškinti mintį. Tokio atvejo pavyzdys būtų ši gnomą: *Nunquam periculo vacat hoste in auxilia uti, quod brevem illam armorum societatem in rem suam occulte ordinare solet et rebus per amicitiae occasionem perspectis securius deinde inimicitias exercere* (Ko. HL, I, p. 187)²⁷. Svarbiausias čia yra pirmasis sakinys. Jei būtų buvęs pabaigtas, jį būtų galima laikyti trumpos formos gnomą: *Nunquam periculo vacat hoste in auxilia uti*. Tačiau autoriui knietėjo paaiškinti, kodėl dažnai grėsminga yra trumpa karinė priešų draugystė, ir jis prirašė dar du šalutinius sakinius. Dar kitur gnomą išplečiama pasitelkiant palyginimo formą. Kai kurie palyginimai turi gamtos elementų. Dviejuose randame tekančio vandens vaizdus: *Non remedia, sed incrementa a tempore veniunt ambitioni quemadmodum amnes, si obiectum aggerem collectis exaequant aquis, perrumpunt, ita ambitio mora repressa crescit et nisi ab adverso obiecta potentia spes omnis superetur tamdiu audet, donec perfringat* (Ko. HL, II, p. 12)²⁸; *Nam ut rivus fonti propior aquam fert principio non degenerem, at ulterius progressus, hinc inde attractis sordibus sensim a puritate descit, ita fere fama quo magis a loco ac tempore rerum gestarum recedit, plus de falso secum trahit* (Ko. HL, I,

²³ „Mat gandai didina baimę, o baimė gandas“ (p. 174). Čia ir toliau cituojamas Leono Valkūno vertimas (Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vaga, 1988). Tais atvejais, kai tyrimui reikia itin tikslaus pažodinio vertimo, pateikiamos autorės išverstos citatos. Tai nurodoma išnašose.

²⁴ „Kas daug ko geidžia, tam niekad negana“ (p. 479).

²⁵ „Mat laisvą žmogų skaudžiausiai užgauna laisvių suvaržymas“ (p. 485).

²⁶ „Aišku, kad lengviau neleisti bėdai sulapoti, nei sulapojusią įveikti“ (p. 334).

²⁷ „Žinoma, visada pavojinga telktis priešą į pagalbą, nes jis trumpą ginklų draugystę gali slaptai panaudoti savo reikalams ir, ištyręs padėtį kaip draugas, vėliau kur kas saugiau veikti kaip priešas“ (p. 159).

²⁸ „Garbėtroškos jausmo laikas negydo, anaipatol, brandina: kaip upė, patvinus vandenims, pasiekia užtvaros lygį ir pralaužia pylimą, taip ir garbės troškimo jausmas, laiko šiek tiek aptramdytas, stiprėja, o jeigu jo kokia galia nesulaiko, viską pranoksta ir pasidaro toks įžūlus, kad laužo kas pakliūva“ (p. 311).

p. 243–244)²⁹. Į vieną teiginį fizikos mokslą mėgęs autorius³⁰ įterpė technikos srities įkvėptą palyginimą, išradingai ir originaliai sukuriantį išplėstinę gnomą: *Nam veluti magnetis attactu vitiata acus extra debitam stationem nequit conquiescere, ita animus, ambitionis malo semel agitatus, nescit ante destinatum vestigium quiete consistere, neque prius consilia in omnem partem versare desinit, quam votum occupet* (Ko. HL, II, p. 8)³¹. Tokios išplėstinės gnomos gauna vaizdo ženklų, todėl šiek tiek peržengia gnomos kaip abstraktaus teiginio apibrėžimo ribas.

Kartais gnomą išsakoma retoriniu klausimu. Pvz.: *Verum quid tyrannis inter scelera securum?* (Ko. HL, I, p. 113)³²; *At quae tam firma publica pax, quam avaritia privatorum non evertat?* (Ko. HL, II, p. 72)³³; *Quid enim pronius, quam imperii causa quidvis polliceri?* (Ko. HL, II, p. 154)³⁴; *At quid unquam audere possis, nisi multa contemnans?* (Ko. HL, II, p. 175)³⁵. Iš pasakojimo apie labai įtvirtintos pilies užėmimą išplaukia net dvi retorinio klausimo formos gnomos: *Vix tamen aliquid sub ea arce profecisset, cuius administranda naturae beneficio munitio omni hactenus vi ac industria humana superior permansit. Sed quid tam tutum validumque, quod discordia non pereat? Quid tam inaccessible, quo animorum dissentio non penetret?* (Ko. HL, II, p. 49)³⁶. Retoriniais klausimais išsakytomis gnomoms būdingas didesnis ekspresyvumas nei paprastiems teiginiams.

²⁹ „Mat kaip upelis prie ištakų plukdo iš pradžių tyrą vandenį, kuris tik vėliau pamažėle tampa drumzlinas ir nebeskaidrus, taip ir žmonių kalbos – juo labiau tolsta nuo įvykių vietos ir laiko, juo darosi melagingesnės“ (p. 194).

³⁰ Libertas Klimka, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus darbai fizikos srityje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, kn. 27: *Albertas Vijūkas Kojalavičius iš 400 metų perspektyvos*, p. 175–180.

³¹ „Kaip magneto paveikta adata tol nenurimsta, kol nepatenka į tam tikrą padėtį, taip ir širdis, garbėtroškos nuodų sudirginta, teranda ramybę tada, kai pasiekia užsibrėžtą tikslą, o gavusi visa, ko troško, galop paliauja graibstytis visokiausių sumanymų“ (p. 308).

³² „Vis dėlto kada esti saugūs tironai, darantys nusikaltimą po nusikaltimo?“ (p. 113).

³³ „Vis dėlto negi kada tarp dviejų valstybių gali būti tokia tvirta taika, kad jos nevaliotų sugriauti žmonių godumas?“ (p. 367).

³⁴ „Argi sunku žadėti, kai trokšti valdžios?“ (p. 443).

³⁵ „Ar kada nors ką nors galėtumei žmogus išdrįsti, jei visko paisytumei?“ Vertė straipsnio autorė.

³⁶ „Vargu ar būtų sėkmingai įveikęs pilį, kuri, pačios gamtos, rodos, sukurta tvirtovei, ligi tol atrėmė bet kokias žmonių pajėgas ir pastangas. Tačiau negi esti tokių gynybinių įtaisų ir tokių įtvirtinimų, kurių nepalaužtų nesantaika? Negi kur esti tokia kalno viršūnė, kurios nepasiektų nesantarvė?“ (p. 346).

Stilistiniu ekspresyvumu paženklintas ir dar vienas gnominio teiginio formos variantas. Tai minties išdėstymas sušukimu. Pvz.: *Ita semper ab externis praesidiis plus periculorum, quam commodi! Socios se meminerunt quamdiu nondum firmatis viribus iussus timor gliscentem sub pectore cupiditatem premit et ad reverentiam componit. At ubi per communis hostis damna sub titulo sociorum res suas stabiliverunt, mox ex confidentia virium societatem aspernari et cupiditate retro acti in hostibus illos numerare quibus grati esse nollunt. Neque difficilis deinde est armorum praetensio, ubi belli causa semper in promptu est cupiditas* (Ko. HL, I, p. 234–235)³⁷. Čia turime gnominio kalbėjimo seką. Kiekvienas iš keturių atskirai paimtas sakinyss galėtų būti laikomas savarankiška gnomu, bet itin stiprus yra pirmasis, išreikštas sušukimu. Kiti du po jo einantys yra platesnio pobūdžio teiginiai, o paskutinis vėl lakoniškos formos. Kita vertus, visi šie bendrieji teiginiai vienas kitą papildo. Panašus yra ir šių dviejų gnomų junginys: *Tam leves sunt vulgo affectus et exiguis momentis mutabiles! Facile enim deponuntur, quod impetu, non ratione assumuntur* (Ko. HL, I, p. 363)³⁸. Artimas viena kitai mintis skelbiantys šalia parašyti šie teiginiai gali būti laikomi savarankiškais gnomais, bet galima kalbėti ir apie vieną skirtingų raiškos būdų darinį.

2. 2. Turinio variantai

Temų aspektu Lietuvos istorijos gnomas galima suskirstyti į keturias grupes.

1. Vieną grupę sudarytų išvalgūs bendrieji teiginiai apie žmogaus prigimtį, žmonių santykius: *Vetus est et commune malum, extra patriam de peregrino aliquid haurire atque fastidium rerum domesticarum praeferre* (Ko. HL, I, p. 9)³⁹; *Tantum virtus etiam apud ignotos et barbaros admirationis habet*

³⁷ „Visuomet iš svetimšalių gynėjų susilauksi daugiau grėsmės nei naudos! Jie atsimesna esą sąjungininkai tik tol, kol, neįgavus jėgų, jų širdyje rusenanti baimė slopina godumą ir verčia gerbti sąjungininkus. Kai, pridarę žalos bendram priešui, sustiprina savo, kaip sąjungininkų, padėtį, bemat iš pasitikėjimo savo jėgomis pradeda už nieką laikyti bičiulystę ir, godulio pastūmėti, ima manyti, jog priešai esą visi tie, kuriems jie nenori būti dėkingi. Vėliau tik vienas žingsnis iki ginkluotos kovos, kai skatina kariauti godumas“ (p. 188).

³⁸ „Nepatvarūs žmonių jausmai, kelios akimirkos viską apverčia aukštyn kojomis! Lengva išsižadėti, kai prisirišama vadovaujantis staigiu postūmiu, o ne protu“ (p. 268).

³⁹ „Tatai sena ir visuotinė bėda: svetur iš svetimšalio ko nors semtis, o savais dalykais bjaurėtis“ (p. 46).

(Ko. HL, I, p. 34)⁴⁰; *Ut humano menti nunquam satis est* (Ko. HL, I, p. 68)⁴¹; *Difficilis est illis constantia, quibus ardua impetu, non consilio aggredi mos est* (Ko. HL, I, p. 163)⁴²; *Verum aspiranti ad suprema omnis gradus supremo minor auget, non implet cupiditatem: parvus quisque sibi videatur, cum altiozem, quem odit, videt* (Ko. HL, I, p. 282)⁴³; *In adversis semper ad peiora iudicanda pronior animus est* (Ko. HL, I, p. 319)⁴⁴; *At quae humanorum consiliorum ratio est perpetua, ut quae tanquam optima eliguntur, ab ignavis futurorum plerumque malorum fontes contineant* (Ko. HL, II, p. 2)⁴⁵; *Plerumque enim eae curae, quibus doli anxie teguntur, inde se maxime produnt, unde nimium cavent* (Ko. HL, II, p. 13)⁴⁶; *Ita nihil sacri illis est, qui humanis affectibus in praeceps se agendas semel permiserunt* (Ko. HL, II, p. 22)⁴⁷; *Non minores certe animorum quam corporum febres sunt, cum enim nimiis affectibus inardescunt, fingunt gaudia quae nusquam sunt* (Ko. HL, II, p. 24)⁴⁸; *Nihil ad domandos contumaces spiritus potentius est adversa fortuna* (Ko. HL, II, p. 46, p. 342)⁴⁹; *At quid unquam audere possis, nisi multa contemnans?* (Ko. HL, II, p. 175)⁵⁰. Bene vienintelė visame veikale gnoma apibūdina moterų prigimtį: *Ut fere feminis privati amores ante publica commoda sunt* (Ko. HL, p. 383)⁵¹.

2. Negausi gnomų grupė yra skirta bendrosioms gyvenimo tiesoms išsakyti. Tokios gnomos tarsi palydimos numanomo, mintyse ištariamo leitmotyvo

⁴⁰ „Mat taurumas patraukia netgi tamsius bei laukinius žmones“ (p. 61).

⁴¹ „Žinia, žmogui niekada nėra gana“ (p. 83).

⁴² „Sunku tikėtis pastovumo iš tų, kurie įpratę su sunkumais kovoti staiga puldami, o ne apgalvoję“. Vertė straipsnio autorė.

⁴³ „Taip jau yra, kad trokštantis aukščiausios vietos niekad nepasitenkins žemesne pareigybe, o godžiai bausis užimti aukštesnę, tad kiekvienas toks, matydamas aukštesnėje vietoje nekenčiamą žmogų, jaučiasi pažemintas“ (p. 217).

⁴⁴ „Nelaimėje širdis visuomet linkusi apie viską spręsti blogiau“. Vertė straipsnio autorė.

⁴⁵ „Deja, taip beveik visada esti su žmonių sumanymais: tai, kas nežinant ateities, atrodo geriausia, dažnai tampa nelaimių šaltiniu“ (p. 302).

⁴⁶ „Nerimastingai besirūpinančius nuslėpti klastas žmones paprastai labiausiai išduoda tie dalykai, kurių jie pernelyg saugosi“. Vertė straipsnio autorė.

⁴⁷ „Iš tiesų nieko nėra šventa tiems, kurie, praradę žmogiškuosius jausmus, sykį pradeda smukti“ (p. 320).

⁴⁸ „Taip jau esti, kad ir žmogaus dvasią, ir kūną purto nelyginant kokia karštinė, kai jis, nepaprastų įgeidžių deginamas, vaizduotėje mato nesamus džiaugsmus“ (p. 322).

⁴⁹ „Niekas taip stipriai netramdo išpuikėlio širdies, kaip nelaimė“ (p. 342).

⁵⁰ „Ar kada nors ką nors galėtumei žmogus išdrįsti, jei visko paisytumei?“ Vertė straipsnio autorė.

⁵¹ „Paprastai moterų asmeninę meilę labiau vertina nei visuomenės naudą“ (p. 280).

„taip paprastai esti“: *Ita saepe viri unius fato bellorum fortuna agitur* (Ko. HL, I, p. 122)⁵²; *Sed desperatis rebus saepe pro remedio fuerit locum fugae defuisse* (Ko. HL, I, p. 217)⁵³; *Ita nulla incertior fortuna est maioribusque ruinis obnoxia, quam quae repentinis augmentis ad summum evecta per fraudes aut continuatur, aut ad altiora intemperanter urgetur* (Ko. HL, I, p. 362)⁵⁴; *Saepe minimis momentis fata consistunt* (Ko. HL, I, p. 373)⁵⁵; *Agendis enim rebus vis quaedam potior ac momentum ex praesentia accedit, at quae per internuncios quantumvis impigros geruntur, plerumque nequeunt ita administrari, ut non aliquantum langueant* (Ko. HL, I, p. 385)⁵⁶; *Facilius nimirum obsistitur malo, ne viresumat, quam validum iam viribus opprimi possit* (Ko. HL, II, p. 36)⁵⁷; *semper maiora malorum quam bonorum incrementa sunt* (Ko. HL, II, p. 400)⁵⁸.

3. Kelios gnomos susijusios su autoriaus nuomone religijos klausimais: *Nihil quippe durius in humanis, quam avitas religiones, quibus quisque innutritus sit, alieno iussu eiurare. Neque enim reverentia metusque Deorum ille, qui a tenero mentibus iniectus cum annis crescit, rudibus animis vi sola evelli potest* (Ko. HL, I, p. 396)⁵⁹; *Esse enim quandam consensionem inter publicam populi vocem et secretam Numinis Supremi sententiam vulgo creditur* (Ko. HL, II, p. 104)⁶⁰.

4. Didžiausia Lietuvos istorijoje pateiktų bendrųjų teiginių grupė yra skirta įvairiems valstybės vidaus gyvenimo ir tarptautinės politikos klausimams. Gnomos paliečia įvairius šių klausimų aspektus.

Ne sykį apmąstoma piliečių santarvės ir paklusnumo valdžiai esmė: *Breve enim concordiae vinculum externus metus, quia non componit, sed differt odia*

⁵² „Taigi dažnai vieno vyro likimas lemia karų sėkmę“ (p. 118).

⁵³ „Kartais vis dėlto beviltiškoje padėtyje gelbsti ir tai, kad nėra kur bėgti“ (p. 177).

⁵⁴ „Nėra netikresnio ir didesniu žlugimu grėšiančio likimo už tą, kuris, staiga pakilęs į viršūnes, klausta ten išlaikomas arba beatodairiškai veržiasi dar aukščiau“. Vertė straipsnio autorė.

⁵⁵ „Dažnai likimą lemia menkų menkiausios priežastys“ (p. 373).

⁵⁶ „Kai asmeniškai tvarkomi reikalai, sėkmės galimybės kur kas didesnės; kas čia pat veikia, tam lengviau rasti tinkamą progą, o tam, kuris kad ir ryžtingai siekia tikslo per tarpininkus, dažniausiai einasi lėtai“ (p. 281).

⁵⁷ „Aišku, kad lengviau neleisti bėdai sulapoti nei sulapojusią įveikti“ (p. 334).

⁵⁸ „Paprastai blogis vešliau tarpsta nei gėris“ (p. 671).

⁵⁹ „Be abejo, nieko nėra sunkiau žmonėms, kaip kito liepimu atsakyti senelių tikėjimo, kurį kiekvienas gavo su motinos pienu. Mat pagarba Dievams ir baimė, iš mažens įskiepyta širdyje ir tolydžio bręstanti, negali būti vien jėga išraunamos iš neapšviestųjų širdžių“ (p. 287–288).

⁶⁰ „Manoma, kad visuotinę žmonių nuomonę paprastai lemia Aukščiausiojo sprendimas“ (p. 395).

(Ko. HL, I, p. 53)⁶¹; *Tantum interest, quo quis animo ad concordiam et obedientiam accedat. Inconstans enim agendi propositum plerumque est, quod ad aliena tantum imitationis speciem, non ex destinata propriae mentis virtute suscipitur* (Ko. HL, I, p. 356)⁶²; *Recentes enim in quavis republica discordiae tamquam vulnus corporis facile curam admittunt, nec nisi cum tempore virus ac vires sumunt* (Ko. HL, I, p. 215)⁶³. Verta atkreipti dėmesį, kad šią gnomą puošia valstybėje esančių nesantaikų palyginimas su kūno žaizda bei jos gydymu ir anaforos *virus – vires* žaismas. Užkrato, nuodų (*virus*) ir gydymo metafora pavartota ir kitoje vietoje: *Cuius enim animum virus id pervasit, nunquam fere ita persanatur, ut occasione occurrente morbus non recrudescat. Ita apud eiusmodi homines obsequii constantia, sicut in cicure fera mansuetudo: neque diuturna, neque certa* (Ko. HL, II, p. 333–334)⁶⁴. Kitur paradoksalus teiginys, išdėstytas pasitelkus paralelizmo figūrą (*quemadmodum – ita*), skelbia amžių patikrintą, kiekvienos žmonių kartos patyrimo patvirtintą tiesą: *Nam quemadmodum externus timor concordiae vinculum est, ita quies ac securitas dissensionum fomes* (Ko. HL, I, p. 215)⁶⁵. Panaši ir šio teiginio mintis: *Ferax praeterea seditionum otium est, iam vero cum externi belli specie et studia partium alio distrahuntur, et principi illo praetextu militem alenti potentia absque suspicione est in promptu, tum certe non multum ad factiones seditionis vacat* (Ko. HL, I, p. 177–178)⁶⁶. Čia gnomą išplėstinė, teiginį *ferax praeterea seditionum otium est* autorius papildo paaiškinimu apie priemonę maištams

⁶¹ „Mat svetimšalių baimė duoda trumpalaikę santarvę, ji nenumalšina neapykantos, tik ją kuriam laikui atitolina“ (p. 74).

⁶² „Nepaprastai svarbu, kaip kas žiūri į santarvę ir paklusnumą. Mat paprastai stinga pastovumo tokiai veiklai, kuri tik mėgdžioja kitus, nesiremama vidinėmis savo pačios užsibrėžtomis dorybės nuostatomis“. Vertė straipsnio autorė.

⁶³ „Mat vos atsiradusi nesantarvė bet kurioje valstybėje lengvai pagydoma nelyginant nesena kūno žaizda, o įsisenėjusi – sėtrijs ir gilėja“ (p. 176).

⁶⁴ „Taip jau esti, kad širdies, į kurią prasiskverbia tie [išdavystės] nuodai, niekada negalima taip išgydyti, kad, progai pasitaikius, liga nebeatsimestų. Šitokie žmonės taip ilgai esti paklusnūs, kaip ilgai klausosi šeimininko prijaukinti žvėrys, žodžiu sakant, jų klusnumas trumpalaikis ir netikras“ (p. 609).

⁶⁵ „Mat kaip išorės priešų baimė skatina santarvę, taip taika ir ramybė kursto nesutarimus“ (p. 176).

⁶⁶ „Be to, ramus gyvenimas ilgainiui sukursto maištą. Kai iš svetur gresiančio karo priedangoje ir atskirų visuomenės grupių norai nukreipiami kitur, ir valdovas, gali, niekam nekeldamas įtarimo, laikyti šiam reikalui kariuomenę, tada maištininkai iš tiesų neturi didesnių galimybių regzti sąmokslus“ (p. 153).

bei neramumams išvengti. Šamokslo, maišto temą randame ir šiose gnomose: *Facilius quippe domesticae insidiae audendo opprimuntur, quam metuendo evitantur* (Ko. HL, I, p. 361)⁶⁷; *Quae enim omnis rebellio merito damnanda habet, ea populus odio aut metu principis obcaecatus aut difficulter perspicit aut facile dissimulat* (Ko. HL, II, p. 3)⁶⁸. Piliečių santarvės reikalai sudėtingesni tuomet, kai valstybėje gyvena skirtingos tautos: *Ita enim accidere solet, ut in rebus publicis, quae diversis gentibus constant, cuius genti sua magis cordi sint malitque quaelibet alterius potius damno quam suo negotia transigi* (Ko. HL, II, p. 79–80)⁶⁹. Gražiai sudėtu (*quamdiu – tamdiu*) gnominiu sakiniu autorius apibrėžia itin nelengvą padėtį, kai prie valstybės prijungiamas užkariautas kraštas: *Nam quamdiu inter victos victoresque iuncta sub uno principe foedera ipsa horum nominum oblivio commerciorum diuturnitate non firmaverit, tamdiu etiam levissimae occasiones pro magnis motibus sufficiunt* (Ko. HL, I, p. 261)⁷⁰. Tokiu atveju nugalėtųjų elgesys ir nuostatos paprastai nėra naudingi užkariautojams: *Nam nuper subactis animus semper plus de vetere odio, quam de recente amicitia habet. Quare nunquam sine periculo illis creditur, praesertim si soli partem copiarum expleant* (Ko, HL, I, p. 247)⁷¹.

Kelios gnomos apibrėžia kai kuriuos valdovų valdymo būdo ir jų padėties momentus. Nurodoma, jog absoliuti vienvaldystė nebūna tvirta: *semper firmius imperium est, cuius non omne ius a vi ortum duci, sed aliquod a subditorum voluntate habet* (Ko. HL, I, p. 60)⁷². Akcentuojamos tipinės valdovų mąstymo nuostatos: *Facilis enim inter principis de aequalibus suspicio, quos*

⁶⁷ „Žinoma, šalies viduje regztą šamokslą kur kas lengviau užgniaužti drąsiais veiksmais, nei išvengti būgštaujant“ (p. 267).

⁶⁸ „Juk to, kas kiekviename maište smerktina, žmonės iš neapykantos valdovui ar iš valdovo baimės arba nenori matyti, arba dedasi nematą“ (p. 303).

⁶⁹ „Šitaip paprastai esti, kai vienoje valstybėje gyvena skirtingos tautos; tada kiekvienai rūpi savi reikalai, tada kiekviena baudžiasi tvarkyti krašto reikalus taip, kad nuostolių turėtų kita tauta, o ne ji pati“ (p. 373).

⁷⁰ „Mat, kol nesustiprėja nugalėtųjų ir nugalėjusių, turinčių vieną valdovą, santarvė, kol nuolatini bendravimas neištrina iš atminties nugalėtųjų ir nugalėjusių sąvokos, tol bet kokia menkiausia proga gali sukelti didelių neramumų“ (p. 205).

⁷¹ „Mat visai neseniai pavergtųjų širdys visada labiau linksta į senąją neapykantą nei į naująjį draugiškumą. Štai todėl jais pasitikėti visada pavojinga, ypač kai vieni sudaro atskirą dalinį“ (p. 196).

⁷² „Visada stipresnė ta valdžia, kuri remiasi ne tik jėga, bet ir šiokiu tokiu pavaldinių palankumu“ (p. 79).

regnare posse advertunt, cupere praesumunt (Ko. HL, I, p. 358)⁷³. *Ita saepe momenta rerum apud principes opinionibus iisque falsis vertuntur* (Ko. HL, II, p. 73)⁷⁴. Išplėstinė gnoma išsako teiginį apie valdovo tykančias grėsmes: *Nihil enim periculosius a principe per alios, praesertim ambitioni obnoxios, administratur quam quod hosti magis propinquum. Ad latus atque sub oculis principis factiones facile evanescent, a curia vero ablegatae satis ad incrementa sua habent, quod facilius lateant, in immensum surgunt, cum a propinquo hoste subsidia sperare possunt* (Ko. HL, I, p. 155)⁷⁵. Kita išplėstinė gnoma teigia, jog valdovui naudingiau yra ne elgtis vienvaldiškai, o remtis senatu: *Plerumque enim principum acta ad privatos tantum affectus referendo criminamur neque difficilis est ad istiusmodi querelas auditor, at quorum senatus ipse auctor est, ea tanquam publicis utilitatibus dedicata ac sacrosancta privatis sermonibus suspicionibusque non adeo prompti temeramus* (Ko. HL, I, p. 155)⁷⁶.

Kai kurios gnomos kalba apie valstybių ir skirtingų kraštų žmonių santykius: *Insanum enim profecto est bella suis auxiliis inter eos populos alere, e quorum pace plus commodi speres* (Ko. HL, II, p. 4)⁷⁷. Tvirtindamas, jog svetimšaliai iš neapykantos ar pavydo rašė apie Lietuvą netiesą, todėl tie šaltiniai nėra patikimi, autorius, susimąstęs apie to dalyko priežastis, pasako tokią mintį: *Dissidia tamen animorum occulta quodam vi finitimis ingenerari videntur, qua armis quoque quiescentibus stylo obstinate prosequi pluris mos est* (Ko. HL, I, p. 4–5)⁷⁸. Klausimą, ar verta pasitikėti svetimšaliais sąjungininkais, kaip buvę

⁷³ „Mat valdovai greitai įtarinėti tolygios kilmės žmonės, manydami, jog kas gali valdyti, tas ir trokšta karaliauti“ (p. 264).

⁷⁴ „Dažnai dalykų svarbą valdovai kaitalioja, remdamiesi kitų nuomonėmis, be kita ko, ir klaidingomis.“ Vertė straipsnio autorė.

⁷⁵ „Mat valdovui be galo pavojinga, kai priešų pašonėje esančias žemes tvarko kiti žmonės, ypač jeigu jie linkę siekti valdžios: šalia valdovo, jo akivaizdoje nesutarimai lengvai išnyksta, toliau nuo dvaro jie tarpsta, o kadangi yra lengviau paslepiami, tai netrunka suklestėti, kai imama tikėtis paramos iš artimo priešų“ (p. 139).

⁷⁶ „Mat valdovų potvarkiais dažniausiai skundžiamės pasikliaudami asmeniškais nuotaikomis, ir be vargo atsiranda, kas klausosi šitokių skundų, o senato nutarimus ne taip greitai linkstame apšnekėti ir aptarinėti kaip visuomenei neabejotinai naudingus ir neliečiamus“ (p. 139).

⁷⁷ „Žinoma, neprotinga kurstyti savo pagalba karus tarp tų tautų, iš kurių taikos atveju daugiau naudos gali tikėtis“ (p. 304).

⁷⁸ „Atrodo, kad žmonių nesutarimai, veikiant kažkokiai slaptai jėgai, yra iš prigimties įdiegiami kaimynams, ir daugelis turi įprotį, net ginklams tylint, atkakliai juos kurstyti plunksna“ (p. 44).

bendražygiai virsta priešais, gvildena ir mūsų jau cituota gnomų virtinė: *Ita semper ab externis praesidiis plus periculorum, quam commodi! Socios se meminere quamdiu nondum firmatis viribus iustus timor gliscentem sub pectore cupiditatem premit et ad reverentiam componit. At ubi per communis hostis damna sub titulo sociorum res suas stabiliverunt, mox ex confidentia virium societatem aspernari et cupiditate retro acti in hostibus illo numerare quibus grati esse nollunt. Neque difficilis deinde est armorum praetensio, ubi belli causa semper in promptu est cupiditas* (Ko. HL, I, p. 234–235)⁷⁹. Šaukiamuoju sakiniu autorius kategoriškai pareiškia, jog svetimšalius pasikvietus apginti kraštą esti daugiau pavojų nei naudos, o paskui tris kartus (kiekviename iš trijų toliau einančių sakinių) pakartoja žodį *cupiditas*, juo pabrėždamas, kad ši yda buvusius sąjungininkus sukursto pakelti ginklus.

Visos santykius su priešais apibrėžiančios gnomos perspėja, kad priešais nereikia pasitikėti, akcentuoja apdairumo svarbą: *Initia principatum hostibus plerumque ad bella avide arripiuntur, quia novandis rebus opportuna* (Ko. HL, I, p. 151)⁸⁰; *At nunquam periculo res vacat, cum ipsa belli capita solius fidei datae acceptaeque confidentia armato hosti se credunt. Difficilis enim animo ac vix aliqua ibi fidei constantia, ubi quidvis cum hoste patrandi opportunitas manu tenetur* (Ko. HL, I, p. 371)⁸¹; *Tantum momenti est ad ipsa faederum initia praevidere mente, quomodo amicitias cum hostibus inchoes, ne forte eo usque deferaris, unde cum hostem iterum expertus fueris, qua pedem efferas, non reperias* (Ko. HL, II, p. 9)⁸².

⁷⁹ „Visuomet iš svetimšalių gynėjų susilauksi daugiau grėsmės nei naudos! Jie atsimena esą sąjungininkai tik tol, kol, neįgavus jėgų, jų širdyje rusenanti baimė slopina godumą ir verčia gerbti sąjungininkus. Kai, pridarę žalos bendram priešui, sustiprina savo, kaip sąjungininkų, padėtį, bemat iš pasitikėjimo savo jėgomis pradeda už nieką laikyti bičiulybę ir, godulio pastūmėti, ima manyti, jog priešai esą visi tie, kuriems jie nenori būti dėkingi. Vėliau tik vienas žingsnis iki ginkluotos kovos, kai skatina kariauti godumas“ (p. 188).

⁸⁰ „Mat priešai dažniausiai pradeda karus, kai prie valdžios stoja naujas valdovas, nes tada patogiausia siekti permainų“ (p. 136).

⁸¹ „Visuomet pavojinga padėtis, kai patys karo vadai, pasitikėdami vien pasikeistais garbės žodžiais, atsiduoda ginkluotam priešui. Mat sunkiai pasiekiamas nusistatymo pastovumas ir vargu ar įmanomas žodžio laikymasis ten, kur turima proga su priešu susidoroti kaip nori.“ Vertė straipsnio autorė.

⁸² „Rengiant sutartis nepaprastai svarbu numatyti, kokiais būdais pradėsi su priešais draugiškus santykius, idant kartais nenusidangintumei iki ten, iš kur, dar sykį ištyręs priešą, neberasi, kur nešti kailį.“ Vertė straipsnio autorė.

3. VIETOJE IŠVADŲ: GNOMŲ FUNKCIJOS

Gnomos *Lietuvos istorijoje* paprastai įterpiamos į autoriaus pasakojimą, tiesioginėje ir netiesioginėje veikėjų kalbėsenoje jų nėra. Dažniausiai kiekviena gnomos tekste atlieka keletą vaidmenų.

Viena gnomos funkcija būtų kokio nors papasakoto įvykio autorinis komentaras, paženklintas apibendrinimo ženklu. Pvz., pasakojimas, kad 1340 m. Lenkijos karalius Kazimieras nutarė traukti į karą prieš Lietuvą, bet nuo to žygio susilaikė, bijodamas palūžti nuo daugelio karo naštos sunkumų, pakomentuojamas vieno sakinio gnomos: *Magna enim rectius per partes administrantur, quae in unum congesta omnem curam et vires superant* (Ko. HL, I, p. 305)⁸³. Galima pridurti, jog šis komentaras nėra paprastas: jis turi žodeliu *enim* išsakytą įrodinėjimo atspalvį. Papasakojęs, kad brendęs prūsų sukilimas prieš kryžiuočius netrukus užgeso, autorius pasako apibendrintą mintį *Fere enim populo breves affectus sunt* (Ko. HL, I, p. 202)⁸⁴, nurodančią kartu ir maišto žlugimo priežastį, kuria, pavartojus tą patį *enim*, siekiama įtikinti skaitytojus. Sėkmingos Kęstučio taikos derybos pakomentuojamos tokiu teigiamos konotacijos apibendrinančiu teiginiu: *Tantum valent etiam inter gladios furentemque Martem pacis artes* (Ko. HL, I, p. 348)⁸⁵. Komentaro vaidmenį gali atlikti ir retorinio klausimo formos gnomos. Papasakojęs apie sėkmingus Mindaugo žygius, autorius vienu sakiniu praneša apie jo nerimastį dėl vidinių problemų, o paskui tą nerimą pakomentuoja retorinio klausimo gnomos: *Suspecta tamen omnia domi erant tyranno, nec ex vano timebat, scelera in alios patrata in se reditura. Quales enim in se eos speraret, quos exemplis suis fidem dedocuisset?* (Ko. HL, I, p. 111)⁸⁶. Čia retorinis klausimas, žinoma, suponuoja pavojaus pačiam valdovui ženklu paženklintą atsakymą. Kai kada įvykių komentaras reiškiamas sušukimu. Pvz., papasakojęs, kaip kryžiuočiai patraukė prieš Lenkiją, nepalikę Prūsijoje kariuomenės, o lietuviai tuo pasinaudojo ir

⁸³ „Mat didelius reikalus geriau tvarkyti dalimis; jeigu jie suverčiami į krūvą, pranoksta tvarkytojų norus ir jėgas“ (p. 231).

⁸⁴ „Žmonių užmojai paprastai esti trumpalaikiai“ (p. 169).

⁸⁵ „Net žvangant kalavijams ir šelstant Marsui taikos sudarymo menas gali nepaprastai daug.“ Vertė straipsnio autorė.

⁸⁶ „Tačiau namuose viskas tironui rodėsi įtartina: jis ne be pamato bėgštavo, kad prieš jį patį neatsigręžtų nusikaltimai, jo padaryti kitiems. Ko galėjo tikėtis iš tų, kuriuos jis savo pavyzdžiu buvo išmokęs neištikimybės?“ (p. 111).

nusiaubė kryžiuočių laikomą savu kraštą, autorius apibendrinamas sušunka: *Tantum momenti est agentem inter duos hostes non attendere, quid ab alio pati possis, cum in unum intentus es!* (Ko. HL, I, p. 306)⁸⁷.

Kitas gnomos vaidmuo – laiko kaita. Kojalavičiaus kūrinys, kaip ir visuose istorijos veikaluose, viešpatauja būtieji laikai. Pasakojimai apie mūšius, pasiuntinybes, miestų įkūrimą ir kitus valstybės reikalus yra panirę į praeitį, o gnomose vyraujantis esamasis veiksmažodžio laikas į būtojo laiko pasakojimą atneša dabarties pojūtį. Tačiau ne tik gramatinė forma čia turi reikšmės. Veikia pati gnomos prigimtis: kadangi tokie amžinašias tiesas skelbiantys teiginiai yra belaikiai, tai visų laikų skaitytojai juos priima kaip jų dabarties išmintį. Beje, minėjome, kad jų kitoniškumas, pasireiškęs tiek kitokiu laiku, tiek kitokiu turiniu nei likęs tekstas, pirmoje *Lietuvos istorijos* dalyje parodomas ir grafiškai: gnomos čia išspausdintos kursyvu. Taigi gnoma Kojalavičiaus kūrinys yra elementas, nuolatos verčiantis skaitytoją „persijunginėti“, iš praeities laikų grįžtant į esamąjį, į savąjį laiką. Taip neleidžiama įsivyrauti monotonijai, pasakojimas tampa gerokai gyvesnis.

Tačiau bene akivaizdžiausia ir dažniausia *Lietuvos istorijos* gnomų funkcija, pajungianti ir kitas funkcijas, yra didaktinio tikslo realizavimas. Šis tikslas glūdi gnomos prigimtyje, išryškintoje Aristotelio apibrėžime: gnoma nurodo, ką rinktis ir ko vengti. Iš cituotųjų pavyzdžių galime matyti, jog kone kiekvienoje tiesioginiu sakiniu išreikštoje Kojalavičiaus gnomoje randame tvirtinamuosius žodelius *nam, enim, ita, quippe, nimirum, verum, quare* etc., atskleidžiančius autoriaus siekį itin pabrėžti, įrodyti gnomoje sutelktą savo tiesą, kad skaitytojai ja patikėtų ir pripažintų. Dar stipriau skaitytojus įtikinti turi retoriniai klausimai ir sušukimai. Jie suteikia tekstui aistringą įtikinėjimo atspalvio, sutvirtinančio autoriaus teiginius bei jo poziciją, suaktyvina, sustiprina teiginį, konstatuoja jį galingiau negu paprastu tvirtinimu išreikštas pasakymas. Juose visada glūdi valingumo, įsakmumo, kategoriškumo semantika, autorius jais siekia paveikti, įtikinti skaitytoją⁸⁸. Štai retorinio sušukimo

⁸⁷ „Šitaip esti, kai ginamasi nuo dviejų priešų, visą dėmesį sutelkus į vieną ir visai užmiršus, kokių bėdų galima sulaukti iš kito!“ (p. 232).

⁸⁸ Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistinė sintaksė. Kalbos figūros*. Kaunas: Šviesa, 1969, p. 5–6; Juozas Pikčilingis, *Kalbos ekspresyvinimo būdai ir priemonės*, Vilnius: Žinija, 1989, p. 35; Lietuvių kalbos institutas, *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 580; Regina Koženiauskiene, *Retorika: Iškalbos stilistika*,

formos gnoma, panaši į pamokomąjį liaudies patarlės teiginį, jog, užsimojus vienu šūviu nušauti du zuikius, tikėtina negauti nė vieno: *Tantum momenti est agentem inter duos hostes non attendere, quid ab alio pati possis, cum in unum intentus es!* (Ko. HL, I, p. 306)⁸⁹. Be to, antrojo asmens formos *possis* ir *intentus es* čia tarsi rodo pasakotojo kreipinį į skaitytoją, tarsi įtraukia jį į pokalbį ir tuo pačiu sustiprina įtikinėjimo įspūdį. Tokį pat įvertinimą (*tantum momenti*) ir panašias antrojo asmens formos (*inchoes, deferaris, fueris, efferas, reperias*) funkcijas randame ir tokiaame sakinyje: *Tantum momenti est ad ipsa faederum initia praevidere mente, quomodo amicitias cum hostibus inchoes, ne forte eo usque deferaris, unde cum hostem iterum expertus fueris, qua pedem efferas, non reperias* (Ko. HL, II, p. 9)⁹⁰.

Jei Aristotelis teisus, teigdamas, kad gnomų turinys charakterizuoja autorį, tai tuomet apie *Lietuvos istorijos* autorių būtų galima pasakyti, kad jis yra subrendęs, gebantis gnoma išsakyti mintį išmintingas vyras, kurį labiausiai domina politiniai dalykai: santykiai tarp valstybių, karo ir taikos klausimai, piliečių santarvė, valdovų sumanymai ir poelgiai. Jis puikiai pažįsta žmogiškiosios prigimties aspektus, bet paprastai renkasi tuos, kurie akcentuoja asmens santykio su visuomene reikalus. Autorius smerkia godumą, valstybei naudą neduodantį, egoistinį garbės troškimą, piliečių nesantarvę, giria pastovumą ir laisvės siekius. Įtariai žvelgia į svetimšalius, ragina nepasitikėti buvusiais ir esamais priešais ir tuomet, kai jie dedasi draugais. Nors keli teiginiai komentuoja religijos klausimus, autoriaus nedomina siekis skelbti katalikų tikėjimo dalykus pasitelkiant gnomas: nepavyko rasti nė vienos Šventojo Rašto ar Bažnyčios autoritetų veikalų gnominio pobūdžio citatos arba paties autoriaus sukurto apibendrinančio posakio šia tema. Kitaip tariant, *Lietuvos istorijos* gnomos pristato autorių kaip valstybinio gyvenimo klausimais besidomintį istorijos veikalo kūrėją.

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 342–345; Eadem, *Juridinė retorika*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 332–345.

⁸⁹ „Veikiant tarp dviejų priešų, labai svarbu neišleisti iš akių, ką, nukreipęs dėmesį į vieną, gali patirti iš kito!“ Vertė straipsnio autorė.

⁹⁰ „Rengiant sutartis nepaprastai svarbu numatyti, kokiais būdais pradėsi su priešais draugiškus santykius, idant kartais nenusidangintumei iki ten, iš kur, dar sykį ištyręs priešą, neberasi, kur nešti kailį.“ Vertė straipsnio autorė.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- ARISTOTELES, *Ars Rhetorica*, ed. A. Roemer, Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1885.
- BALDICK CHRIS, *Literary Terms*, Oxford: Oxford University Press, 1996.
- BEAUMARCHAIS J. P., COUTY DRONIEL, REY ALAIN, *Dictionnaire des littératures de langue française*, Paris: Bordas, 1987.
- CICERO MARCUS TULLIUS, *De oratore libri tres*, rec. Gulielmus Friedrich, Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1912.
- CUDDON J. A., *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Cambridge: Blackwell Reference, 1993.
- CUDDON J. A., *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, London: Penguin, 1991.
- Der Literatur-Brockhaus*, herausgegeben und bearbeitet von Werner Habicht, Wolf-Dieter Lange und der Brockhaus-Redaktion, Mannheim: F. A. Brockhaus, 1988.
- Dictionary of World Literary Terms*, edited by Joseph T. Shipley, London: George Allen et Unwin LTD, 1970.
- HÉSIODE, *Théogonie. Les travaux et les jours. Le bouclier*, texte établi et traduit par Paul Mazon, Paris: Les Belles Lettres, 1928.
- Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, herausgegeben von Gert Ueding, t. 1–10, Tübingen: Max Neymer Verlag, 1999–2009.
- HOMERAS, *Odisėja*, iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1979.
- HOMERUS, *Odyssea*, edidit Guiliemus Dindorf, Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1938.
- KLIMKA LIBERTAS, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus darbai fizikos srityje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, kn. 27: *Albertas Vijūkas Kojalavičius iš 400 metų perspektyvos*, p. 175–180.
- [KOJALAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS,] *Historiae Lituanae a coniunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad Unionem eorum Dominiorum libri octo*, auctore Alberto Wiiuk Koialowicz, Societatis Iesu S. Theologiae doctore, Antverpiae: Apud Iacobum Meursium, 1669.
- [KOJALAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS,] *Historiae Lituanae pars prior. De rebus Litanorum ante susceptam Christianam Religionem coniunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, auctore P. Alberto Wiiuk Koialowicz, Soc. Iesu S. T. H. D. Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650.
- KOJELAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS, *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988.
- KOŽENIAUSKIENĖ REGINA, *Juridinė retorika*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
- KOŽENIAUSKIENĖ REGINA, *Retorika: Iškalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- KUOLYS DARIUS, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės literatūroje: Renesansas ir Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

- LEBEDYS JURGIS, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas, 1977.
- LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, *Dabartinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- MONDEVILLE HEINRICH, *Die Anatomie*, herausgegeben von Dr. J. L. Pagel, Berlin: G. Reimer, 1889.
- MONDEVILLE HENRI, *Chirurgie*, traduction français par E. Nicaisse, Paris: Félix Alcan, éditeur, 1893.
- PIKČILINGIS JUOZAS, *Kalbos ekspresyvinimo būdai ir priemonės*, Vilnius: Žinija, 1989.
- PIKČILINGIS JUOZAS, *Lietuvių kalbos stilistinė sintaksė. Kalbos figūros*, Kaunas: Šviesa, 1969.
- QUINTILIANUS FABIUS, MARCUS, *Institutionis oratoriae libri XII*, edidit Ludwig Radermacher et Vinzenz Buchheit, Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, MCMLIX [1959].
- Reallexicon der Deutschen Literatur-Wissenschaft*, herausgegeben von Jan-Dirk Müller, t. I–III, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1997–2003.
- ROCHEFOUCAULD FRANÇOIS, *Réflexions ou sentences et maximes morales*, Paris: Chez Claude Barbin, 1665.
- Romėnų literatūros chrestomatija*, sudarė Dalia Dilytė, Vilnius: Mintis, 2008.
- SOFOKLIS, *Tragedijos*, iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1984.
- SOPHOCLES, *Tragoediae*, t. II, edidit R. D. Dawe, Leipzig: BSB B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1979.
- ŽULYS VLADAS, „A. Vijūkas-Kojelavičius ir jo „Lietuvos istorija“, *Pergalė*, 1959, Nr. 11, p. 149–162.
- Литературный энциклопедический словарь*, Москва: Советская энциклопедия, 1987.

The gnomes of *Historia Lituana*
by Albertas Vijūkas Kojalavičius
(Albertus Wiiuk Koialowicz)

Summary

The narrative of *Historia Lituana* (*The History of Lithuania*) abounds in firm statements that are seemingly unquestionable and declare eternal truths. The term of gnomes was chosen to define these statements in this paper.

Kojalavičius's gnomes differ in their form. The most frequent is the version when a simple statement is expressed by a direct sentence. Some of them concisely express a generalized truth recognized by many. Another group consists of expanded gnomes: they appear when the author needs to give a broader explanation of his thought. Sometimes the gnomes are expressed as rhetorical questions, and others are like exclamations.

Thematically, the gnomes of *Lietuvos istorija* can be divided into three groups. One group would consist of discerning general statements about the human nature, human interpersonal relations, and the common laws of life. A number of gnomes are related with the author's attitude towards religious issues, and the largest group of the general statements in *Lietuvos istorija* focuses on various aspects of the internal life of the state and international politics. The gnomes dwell on different facets of these issues. The author keeps returning to the essence of citizens' concord and obedience to power. Some gnomes define the elements of the rulers' status, their demeanour, and their method of ruling. Others dwell on the relationships between states and people from different countries.

As a rule, each gnome plays a number of roles in the text. One of the functions of a gnome would be the author's commentary on an event narrated, which would assume the form of a generalization. Another function of a gnome would be the change of time. Like in all historical works, past tenses dominate Kojalavičius's work. The present tense of the verbs prevalent in the gnomes introduces the sense of the present into the narrative told in past tenses. However, not only the grammatical form is significant here. Since the statements proclaiming eternal truths are timeless, the readers of all times accept them as the wisdom of their own time. Yet probably the most obvious and most frequent function of the gnomes in *Historia Lituana*, and the one that subjugates other functions, is that of the realization of the didactic purpose. In almost each gnome expressed by

a direct sentence we find the affirmative words *nam, enim, ita, quippe, nimirum, verum, quare*, etc., which reveal the author's aspiration to highlight and to prove the truth he had concentrated in the gnome, so that the readers believe and recognize it.

KEYWORDS: Albertas Vijūkas Kojalavičius, Albertus Wiiuk Koialowicz; *Historia Lituana*; gnome.

Gauta 2016 07 08

Priimta 2016 12 12